

Бабаева Аида

КАЛКТЫ СОЦИАЛДЫК КАМСЫЗДОООНУН ЖАНА СОЦИАЛДЫК
КОРГОООНУН НЕГИЗГИ ФОРМАЛАРЫ

Бабаева Аида

ОСНОВНЫЕ ФОРМЫ СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ
И СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ

Aida Babaeva

THE MAIN FORMS OF SOCIAL SECURITY AND SOCIAL
PROTECTION OF THE POPULATION

УДК: 32.018:338.35.344.078

Бул макала «социалдык саясат» түшүнүгүн, анын максаттарын жана милдеттерин, ошондой эле социалдык саясаттын артыкчылыктарын, багыттарын, принциптерин жана көйгөйлөрүн камтыйт. Авторлор калкты социалдык камсыздоонун негизги формаларына, мисалы: пенсиялар, жөлөк пулдар, майыптарга компенсациялык төлөмдөр жана социалдык кызматтарга талдоо кылышкан. Эмгекке жараксыз жарандарды социалдык камсыздоонун негизги түрү пенсиясына талдоого жүргүзүлгөн. Мындан тышкары, өлкөдө социалдык камсыздоо системасын каржылаган мамлекеттик (бюджеттик жана бюджеттен тышкары) фонддордун иши мүнөздөлөт. Социалдык колдоонун формалдуу жана формалдуу эмес түрлөрү илимий макалада берилген. Формалдуу социалдык колдоо калктын айрым топторуна багытталган бир катар мамлекеттик программаларды камтыганы айтылган. Формалдуу эмес колдоонун классификациясы көрсөтүлгөн. Социалдык колдоо калкты социалдык жактан коргоонун экономикалык жактан активдүү калкка тиешелүү формасы катары чечмеленген.

Негизги сөздөр: социалдык камсыздоо, социалдык коргоо, камсыздоо системасы, пенсиялар, жөлөк пулдар, компенсация төлөө, социалдык кызматтар, даректүү жардам.

В данной статье рассмотрено понятие «социальная политика», ее цели и задачи. А также приоритеты, принципы и проблемы социального обеспечения и социальной защиты населения. Авторы проанализировали основные формы социального обеспечения, как пенсия, пособие, инвалидность, компенсационные выплаты и социальные услуги. Основным видом социального обеспечения инвалидов является отчисление пенсий. Кроме того, для государства характерна деятельность государственных (бюджетных и внебюджетных) фондов, финансирующих систему социального обеспечения. В научной статье представлены и проанализированы формальные и неформальные формы социальной поддержки. Формальная социальная поддержка включает в себя ряд государственных программ, направленных на определенные группы населения. Указана классификация неформальной поддержки. Социальная поддержка трактуется как форма социальной защиты экономически активного населения.

Ключевые слова: социальное обеспечение, социальная защита, система обеспечения, пенсия, пособия, выплата компенсаций, социальные услуги, адресная помощь.

This article discusses the concept of «social policy», its goals and objectives. As well as priorities, principles and problems of social security and social protection of the population. The authors analyzed

the main forms of social security, such as pensions, allowances, disability, compensation payments and social services. The main type of social security for the disabled is the deduction of pensions. In addition, the state is characterized by the activities of state (budgetary and non-budgetary) funds that finance the social security system. The scientific article presents and analyzes formal and informal forms of social support. Formal social support includes a number of government programs aimed at certain groups of the population. The classification of informal support is indicated. Social support is interpreted as a form of social protection of the economically active population.

Key words: social security, social protection, welfare system, pensions, benefits, compensation, social services, targeted assistance.

Социалдык камсыздоонун негизги формалары катары пенсияларды, жөлөк пулдарды, компенсациялык төлөмдөрдү жана социалдык кызматтарды билебиз. Кыргыз Республикасынын азыркы экономикалык шарттарында социалдык камсыздоонун негизги формаларынын өзгөчөлүктөрүн аныктоого болот [1, 56-6.]. Эмгекке жараксыз жарандарды социалдык камсыздоонун негизги түрү пенсия болуп саналат. Жалпы системанын бир бөлүгү катары эффективдүү иштеп жаткан пенсиялык система кемчилдиксиз пенсиялык мыйзамдарга, социалдык чөйрөнүн бул тармагын башкаруунун натыйжалуу механизмине шайкеш болууга милдеттүү. Ошондой эле анын өнүгүүсүн аныктаган жана белгилеген жалпы экономикалык пропорцияларга негизделиши керек. Бул пенсия менен камсыз кылуунун деңгээли, негизинен, улгайган адамдардын жашоо образын, алардын чарбалык ишке катышуусун аныктайт. Алар кабыл алган чечимдер үчүн мамлекеттик органдарга (анын ичинде мыйзам чыгаруу органдарына) өзгөчө жоопкерчиликти жүктөйт. Кабыл алынган терминологияга ылайык, пенсия (латын тилинен пенсия – төлөм) – бул мыйзамда белгиленген тартипте айрым категориядагы адамдарга социалдык фонддордон жана ушул максаттарга арналган башка булактардан төлөнүүчү кезектеги акчалай төлөм катары түшүндүрүлөт.

Пенсиялык камсыздоо үчүн ар кандай юридикалык фактылар негиз болуп саналат. Алар тиешелүү пенсия курагына жетүү; майыптыктын башталышы; багуучу-

нун өлүмү (багуучунун үй-бүлөнүн эмгекке жараксыздыгы мүчөлөрү үчүн); белгилүү бир кесиптик ишти узак мөөнөттө иштөө [2, 34-б.]. 2010-жылы Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтому боюнча пенсиялык реформанын натыйжасында бир катар өзгөрүүлөрдө жүргүзүү боюнча кадамдар жасалды.

Ушуга ылайык шарттуу түрдө топтолгон пенсиялык системалар Кыргызстанда 2010-жылдын 1-январынан тартып 2% өлчөмүндө каржылануучу компонент кызматкер азыркы системага киргизилген шарттуу топтолуучу пенсиялык эсептер менен, мурда аны 8%дан 10%ке чейин көтөргөн [1, 66-б.].

Колдонуудагы пенсиялык системанын түзүмүндө топтолуучу компонентти кыскартуу каралган. Алар пенсиялык системанын келечекте мүмкүн болуучу демографиялык көйгөйлөрдөн көз карандылыгы жана пенсиялык системанын жагымдуулугун жогорулатуусун көрсөткөн. Бул өзгөрүүлөрдөн кийин Кыргыз Республикасынын пенсиялык системасы үч бөлүктөн турат:

- мамлекеттик милдеттүү пенсиялык система;
- милдеттүү түрдө каржылануучу компонент;
- ыктыярдуу жеке адамдар тарабынан каржыланган система.

Биринчи компонент пенсиянын негизги бөлүгүн, пенсиянын биринчи жана экинчи камсыздандыруу бөлүктөрүн камтыган тилектештик пенсиялык системадан турат. Ал эми экинчи компонент Кыргыз Республикасынын жарандары иштеген убакыттан тартып, пенсиялык куракка чыккан мөөнөтү кирет. Уюшкан сектордо (мамлекеттик мекемелерде, ар кандай юридикалык формадагы жеке компанияларда жарандар камсыздандыруу төгүмдөрүн төлөшөт эмгек акынын 2% үнөмдөөсүнөн. Үчүнчү, «ыктыярдуу», каржылануучу компонент ыктыярдуу жеке каржылоо схемасын камтыйт.

Жарандарды социалдык камсыздоо жана социалдык жактан коргоо системасындагы мааниси бул жөлөк пулдар – жарандарга алынбай калган эмгек акысынын ордун толтуруу же кошумча материалдык жардам көрсөтүү максатында мезгил-мезгили менен же мыйзамда белгиленген учурларда берилүүчү акчалай төлөмдөр. Туруктуу жана негизги жашоо булагы катары кызмат кылган пенсиялардан айырмаланып, жөлөк пулдар, адатта, жоголгон эмгек акынын убактылуу ордун толтуруучу же жашоонун негизги булагына (эмгек же пенсия) кошумча катары кызмат кылган жардам болуп саналат.

Социалдык камсыздоо системасындагы көптөгөн жеңилдиктер, эреже катары, төмөнкүдөй классификацияланат:

- а) алардын бөлүштүрүлүшү боюнча:

- эмгек акыны толугу менен же жарым-жартылай компенсациялоочу жөлөк пулдар;

- кошумча материалдык жардам катары берилүүчү жөлөк пулдар;

б) пособиелерди төлөөнүн узактыгы боюнча:

- бир жолку;

- мезгилдүү (ай сайын);

в) айрым жеңилдиктерди камтыган социалдык камсыздоонун түрлөрү боюнча:

- милдеттүү социалдык камсыздандыруу боюнча жөлөк пулдар [2, 309-б.].

Калкты социалдык жактан коргоонун формаларынын структурасы төмөнкүчө чагылдырылышы мүмкүн: социалдык кепилдиктер, социалдык камсыздандыруу, социалдык жардам, социалдык колдоо, социалдык компенсация, социалдык камсыздоо. Калктын социалдык кепилдиктеринин негизин коомдун жана адамдын социалдык укуктарынын: жашоого, эмгекке, эс алууга, ден соолукту сактоого, билим алууга болгон мамилелерин жөнгө салуу саналат. Мамлекет социалдык багыттагы саясатты ишке ашыруу менен өз жарандарына улуттук кирешенин бир бөлүгүн алуу жана жарандардын экономикалык жактан аялуу бөлүгүн каржылоого жардам берүүгө милдеттүү. Аларга жардам көрсөтүү жана татыктуу стандартты камсыз кылуу үчүн Кыргыз Республикасынын Конституциясында бекитилген укуктарын кепилдейт. Булар жашоо, медициналык тейлөө жана билим алуу мүмкүнчүлүгү. Социалдык кепилдиктер мамлекеттин социалдык-экономикалык функцияларынын бири катары аракеттенет жана анын социалдык чөйрөдөгү саясатынын негизи болуп саналат. Ошентип, социалдык кепилдиктер – бул коомдук мамилелердин белгилүү бир чөйрөсүн жөнгө салуучу, адамдын негизги укуктарын коргоону камсыз кылуучу, ишке ашыруу механизмине жана ресурстук базасына ээ болгон укуктук ченемдердин жыйындысы.

Социалдык кепилдиктер төмөндөгүлөргө карата колдонулат:

- ишке орноштуруу кепилдиктери;

- минималдуу кирешени жөнгө салуу;

- жеңилдиктерди жана артыкчылыктарды ресурстук камсыздоо;

- кепилденген укуктардын сакталышын мамлекеттик жана коомдук көзөмөлдөө.

Ошону менен бирге, мамлекет адамдын жашоосунун белгилүү деңгээлинен төмөн эмес өлчөмдө минималдуу зарыл материалдык жардам көрсөтүүнү кепилдикке алууга тийиш экендигине көңүл буруу керек. Рыноктук экономиканын шартында кепилдиктин көлөмүн сактоо маселеси дайыма каржы ресурстардын жетишсиздигине дуушар болот [3, 74-б.].

Ошентип, кепилденген жөлөк пулдарды берүүнүн натыйжасы бир кыйла төмөндөйт, бул ар бир адамдын финансылык абалын өз алдынча жакшыртуу үчүн кепилдикке муктаждыктын алдына коёт. Мындай кепилдиктердин ролу социалдык укуктарга шайкеш келет. Социалдык гарантиялардын статусу бизнестин кайсы гана тармагында болбосун жеке эмгектин негизинде жеке материалдык жыргалчылыкка жетишүүнүн гарантиясын да камтууга тийиш.

Экономика жалпысынан системалык мүнөзгө ээ болгондуктан, көптөгөн жергиликтүү экономикалык процесстерди жана кубулуштарды, анын ичинде социалдык коргоону тутумдук көз караштан кароого болот. Социалдык коргоо экономикалык тутумдардын бири. Бул экономиканын өз ара байланышкан жана белгилүү бир жол менен иреттелген элементтеринин жыйындысы. Ар кандай экономикалык тутум сыяктуу эле, социалдык жактан коргоо татаал. Ага системанын элементтери, алардын ортосундагы байланыштар жана элементтердин курамын мүнөздөөчү экономикалык түзүмдөр кирет. Калкты социалдык жактан коргоо тутумунун иштешинин натыйжасында мамлекеттик стандарттарды камсыз кылууга, жашоо сапатын жакшыртууга, жумушчу күчүнүн сапатын жогорулатууну жана аларды көбөйтүүгө жетишсе болот.

Калкты социалдык жактан коргоонун маанилүү формасы социалдык камсыздандыруу болуп саналат. Кирешесин жоготуу жана жашоо минимумунун төмөндөшү, узак мөөнөттүү дарыланууга муктаждык, эмгекке жарамдуулугун жоготкондо, карыганда, кызматкерлерди багуу менен байланышкан социалдык тобокелдиктерди минималдаштырууга багытталат. Социалдык камсыздандыруу идеясы жоготууларды, социалдык тобокелдикти иш берүүчүлөр, кызматкерлер жана милдеттүү социалдык камсыздандырууга тийиш болгон башка иштеген адамдар менен мамлекеттин ортосунда бөлүштүрүүгө негизделген. Социалдык камсыздандыруу системасынын зарылчылыгы жаңы мамилелердин өнүгүшүнөн жана эмгектин товарга, ал эми эмгек акынын коомдун көпчүлүк мүчөлөрүнүн жашоо булагына айланышы менен шартталган. Натыйжада, кирешелерди жоготуудан улам каржылык коопсуздук коркунучу бар. Бул тобокелдик социалдык мүнөзгө ээ жана дайыма эле жеке адамдан көз каранды эмес. Кирешенин жоголушу ар кандай себептерден улам пайда болушу мүмкүн: эмгекке суроо-талаптын жоктугу; кызматкердин эмгекке жөндөмдүүлүгүн жоготкондугуна байланыштуу (оору, кырсык, карылык, майыптык). Мындай учурларда адамдын өмүрүн социалдык камсыздандыруу гана камсыздайт алат. Социалдык камсыздандыруу айрым камсыздандыруу окуялары болгон учурда жеке адам-

дардын мүлктүк кызыкчылыктарын коргоого багытталган. Социалдык камсыздандыруу төмөнкүдөй камсыздандыруу окуяларынан камсыздандырууну камсыздайт: жумушсуздук, убактылуу эмгекке жарамсыздык, ооруу, карылык, багуучунун өлүмү, кош бойлуулук жана төрөт боюнча эмгек акысын жоготуу. Өз кезегинде социалдык камсыздандыруу эки компонентти камтыйт: милдеттүү камсыздандыруу жана ыктыярдуу камсыздандыруу, анын формалары мамлекеттик, жамааттык жана жеке камсыздандыруу болуп саналат. Мамлекеттик социалдык камсыздандыруу зарыл жашоо деңгээлин аныктайт. Бул милдеттүү болуп саналат жана анын булагы катары иш берүүчүнүн камсыздандыруу төгүмдөрү бар. Мамлекеттик социалдык камсыздандыруунун ишинин негизги принциби – тилектештик, б.а. төгүмдөрдүн жана төлөнүүчү салыктардын өлчөмүн эсепке албастан, муктаждыгына жараша жардамды бөлүштүрүү [4, 250-б.].

Жамааттык камсыздандыруу кадимки жашоо деңгээлин камтыйт. Ал милдеттүү түрдө да, ыктыярдуу да негизде ишке ашырылат жана анын төлөм булагы иш берүүчүлөрдүн жана кызматкерлердин камсыздандыруу төгүмдөрү болуп саналат. Жеке камсыздандыруу жыргалчылыктын жетишилген деңгээлине кепилдик берет. Ал жарандардын камсыздандыруу төгүмдөрүнүн эсебинен ыктыярдуу түрдө жүргүзүлөт. Жеке камсыздандыруу ишинин негизги принциби эквиваленттүүлүк болуп саналат, ал төлөнүүчү камсыздандыруу төгүмдөрүнүн суммасына пропорционалдуу жардам алуу дегенди билдирет. Калкты социалдык жактан коргоонун дагы бир түрү – социалдык жардам. Ал калктын жакыр жана аялуу катмарын коргоого багытталган. Социалдык жардам – турмуштук оор кырдаалдарды жоюу же зыянсыздандыруу үчүн бир жолку төлөм жана кызмат көрсөтүүлөр. Социалдык жардам даректүү камсыз кылуу максатында жергиликтүү бюджеттин, ишканалардын, бюджеттик эмес жана кайрымдуулук уюмдарынын жараттарынын эсебинен социалдык камсыздоого мамлекеттик кепилдиктердин шарттарында көрсөтүлүүчү акчалай же алмашуу, кызмат көрсөтүүлөр же жеңилдиктер түрүндө көрсөтүлүшү мүмкүн.

Социалдык жардам көрсөтүүнүн негизги принциптери болуп төмөнкүлөр саналат:

- даректүү (конкреттүү адамдарга жардам берүү, алардын жеке муктаждыктарын эске алуу);
- бардык муктаж болгондорго жана кайрылгандарга кепилденген камсыздоо;
- жардамдын өлчөмдөрүн жана түрлөрүн дифференциялоо;
- татаалдыгы;
- жардам көрсөтүүдө жергиликтүү бийлик орган-

дарынын өз алдынчалыгы;

- жашоо шарттарынын өзгөрүшүнө жооп берүү [5, 221-б.].

Жергиликтүү деңгээлдеги ар кандай социалдык иш жакырчылыктын жергиликтүү деңгээлин эске алуу менен түзүлөөрүн, анын калктын жан башына орточо кирешесине дал келүүсү социалдык жардамга муктаж, аз камсыз болгон адамдардын категориясын түзөрүн белгилей кетүү керек. Социалдык жардам көрсөтүүнүн негиздери жакынкы келечекте иштеп жаткан структуралардын базасында калктын жакыр катмарына чукул жардам көрсөтүү системасын уюштурууга негизделиши керек. Система калкты социалдык жактан коргоонун азыркы системасында олуттуу уюштуруучулук өзгөрүүлөрдү камтыбашы керек. Бирок калктын жашоосун камсыз кылуу проблемасын чечүүгө, адамдардын муктаждыктарын канааттандыруу үчүн анын структурасынын бардык колдо болгон ресурстарын мобилизациялоого багытталуусу зарыл. Калкты социалдык жактан коргоо системасында социалдык колдоо маанилүү роль ойнойт. Илимий адабиятта жана коомдук практикада социалдык колдоо кыйла кеңири чечмеленет: социалдык камсыздоо системасына кирген программалардан региондук деңгээлдеги аз камсыз болгон топторду колдоого чейин. Социалдык колдоонун формалдуу жана формалдуу эмес түрлөрүн бөлүп көрсөтүү зарыл. Формалдуу социалдык колдоо калктын айрым топторуна багытталган бир катар мамлекеттик программаларды камтыйт. Формалдуу эмес колдоонун түрлөрү ар түрдүү: жеке менчик үлүш жеринен түшкөн кирешеден,

достордон жана туугандардан алынган жардамдан. Социалдык колдоо калкты социалдык жактан коргоонун экономикалык жактан активдүү калкка тиешелүү формасы катары чечмеленүүгө тийиш. Ошентип, Кыргыз Республикасында калкты социалдык жактан коргоонун белгилүү системасы түзүлгөн, бирок аны кайра карап чыгуу жана өнүктүрүү азыркы этапка адекваттуу, экономикалык да, социалдык-психологиялык мүнөздө да олуттуу күч-аракетти талап кылат. Алардын көбү көз каранды мамилеге жана өз алдынча материалдык жыргалчылыгы үчүн жоопкерчиликти болууну каалабагандыкка негизделген. Ошондуктан, калкты социалдык жактан коргоо чөйрөсүндө учурда социалдык коргоонун ар кандай формаларынын айкалышы менен мүнөздөлөт.

Адабияттар:

1. «Мамлекеттик социалдык камсыздандыруу жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы. - 17.06.1996 ж. (Мыйзам редакцияланган, 31.12.2020-ж.).
2. Бабаева А.Д. Основные направления формирования системы социальной защиты населения Кыргызской Республики. / Вестник Высшая школа Казахстана. - 2011. - №2. - С. 307-311.
3. Бабаева А.Д. Объективная необходимость и факторы социальной защиты населения. / Наука и новые технологии. 2009. - №9 - С. 73-75.
4. Горелова Н.А. Политика доходов и качества жизни населения. - Санкт-Петербург, 2002. - С. 261.
5. Ширин В.И. Социальная помощь. - Екатеринбург, 2002. - С. 237.
6. Кожаметова А.А. Адресная социальная помощь как особый вид государственной социальной помощи. / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2021. №. 2. С. 153-157